

Hrvoje Gračanin

“NAŠI” I “NJIHOVI”: NAČELA PRIPADNOSTI U KRONICI KOMESA MARCELINA

Prilog povijesti mentaliteta u kasnoj antici

The author detects and analyzes the identification attitudes of Count Marcellinus in a chronicle written by him in Constantinople in the first half of the 6th century. The paper also deals with a study of the chronicler's perception of what it meant to be a Roman, and with the principles that formed his sense of belonging to the orbis Romanus.

Ključne riječi: *Rimljani, barbari, “naši”, “njihovi”, identiteti*
Key words: *Romans, barbarians, “ours”, “theirs”, identities*

Uvod

Komes Marcellin latinski je kroničar iz prve polovice 6. stoljeća, koji je živio i djelovao u Carigradu, kamo je došao iz sjevernoga dijela Iliričke prefekture.¹ Njegova je *Kronika*, kojom za razdoblje od 379. do 534. godine nastavlja Euzebijjevo i Jeronimovo kroničarsko djelo, iznimno vrijedan izvor za kasnoantičku povijest Iliričke prefekture i Carigrada. U njoj je Marcellin obuhvatio različite tematske krugove, što je i obilježje kroničarstva. Izvješćuje o provalama barbarskih naroda u Carstvo, ponajviše u Iliričku prefekturu i Tračku dijecezu,² te o sukobima s njima, osobito s Hunima, Ostrogotima, Bugarima i Slavenima, donosi vijesti o ratovima na istoku Carstva, protiv Perzijanaca i Izaurijaca, pruža podatke o javnome društvenom, političkom i vjerskom životu istočne rimske prijestolnice, o ceremonijalnim prigodama svjetovnoga i vjerskoga karaktera, o građanskim nemirima i pobunama, o prirodnim nepogodama i pojavama, dotiče se crkvenih pitanja, papa i drugih biskupa, koncila i dogmatskih sporova, crkvenih pisaca i vjerskih sukoba, a bilježi i brojne visoke

¹ O Marcellinovu životu i kronici usp.: Brian Croke, *Count Marcellinus and his Chronicle* (Oxford - New York: Oxford University Press, 2001.), Hrvoje Gračanin, “Antička kronika kao povijesni izvor: primjer *Kronike komesa Marcelina*” (Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004). Mjerodavno kritičko izdanje Marcellinove *Kronike* pripremio je Theodor Mommsen: *Marcellini comiti Chronicon*, Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi XI, Chronica minora II (Berlin: Weidmann, 1894.), 60-104. Brian Croke je pak za *Australsko društvo za bizantske studije* načinio engleski prijevod *Kronike* s povijesnim komentarom: *The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary*, Byzantina Australiensia 7 (Sydney: Australian Association for Byzantine Studies, 1995).

² Ilirička prefektura, poznata i kao Istočni Ilirik, te Tračka dijeceza obuhvaćale su u Marcellinovo doba sve istočne rimske posjede na Balkanskom poluotoku, odnosno oblasti koje su ležale otprilike od Drine na zapadu do Crnoga mora na istoku i od Dunava na sjeveru do Egeja na jugu.

državne dužnosnike i vojne zapovjednike, pretežno iz istočnoga dijela Carstva, iz Iliričke prefektуре i Tračke dijeceze, te Carigrada i Istočne prefektуре.

Kronika je važna i kao svjedočanstvo o reakciji suvremenika i na događaje njegova vremena i na zbivanja koja su mu prethodila, ali koja su tako snažno utjecala na njegovu svijest. Ona pruža dobar uvid u ono što je kroničar smatrao bitnim za čitateljstvo kako bi stvorilo određenu sliku o prošlosti i sadašnjosti, sliku koju su zajedno dijelili. Iz pogleda izraženih u *Kronici* može se iščitati što je za kroničara značila pripadnost rimskome svijetu, kako se manifestirala i na koji je način oblikovala njegov vrijednosni sustav. Također je moguće posredno oslikati i stavove i predodžbe njegovih sugrađana i zemljaka koje je karakterizirala prožetost istim kulturnim, vjerskim i političkim datostima. U zadnje vrijeme istraživači kasnoantičke i ranosrednjovjekovne povijesti znatnu su pozornost usmjerili na pitanje barbarskoga etniciteta i formiranja germanskih kraljevstava na prostoru Rimskoga Carstva.³ Manje je pažnje privuklo razmatranje toga problema iz rimske perspektive, odnosno kako su Rimljani sami sebe razlikovali od barbara koji su ih okruživali i kako su percipirali svoj identitet.⁴ Analiza Marcelinove *Kronike* može dati važan doprinos u rasvjetljavanju toga aspekta u životu kasnoantičkoga društva u šestome stoljeću.

Pojmovi "Rimljani" i "barbari" u *Kronici*

Marcelin dosljedno rabi pojam "Rimljani" u opreci prema različitim narodima koji su prolazno ili trajno bili u sukobu s Rimskim Carstvom, što jasno pokazuje da je to bio i temeljni razlikovni termin između carskih građana i barbarskih pridošlica, odnosno naroda koji su bili na rubu ili izvan opsega rimske države.⁵ Pritom je važno naglasiti kako je kroničar područje zapadnoga i istočnoga dijela Carstva kao i njihove stanovnike smatrao podjednako rimskima. U to se uklapaju navodi da su se Goti predali "Rimskome Carstvu" (*Romanum imperium*; a. 382.2), da su "braća Arkadije i Honorije, razdijelivši samo sjedišta,

³ Dva zbornika radova treba u tome smislu izdvojiti: *Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, ed. Walter Pohl (Leiden: J. B. Brill, 1997.) i *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities 300-800*, ed. Walter Pohl, Helmut Reimitz (Leiden: J. B. Brill, 1998.). Od starijih i novijih studija o prožimanju rimskoga i germanskoga svijeta valja navesti: Ferdinand Lot, *Les invasions germaniques. La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain* (Paris: Payot, 1945.), Karl Friedrich Stroheker, *Germanentum und Spätantike* (Zürich-Stuttgart: Artemis-Verlag, 1965.), François Paschoud, *Roma Aeterna. Etudes sur le patriotisme romains dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions* (Roma, 1967.), Yves-Marie Dauge, *Le Barbare. Sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation* (Bruxelles: Latomus Revue d'études latines, 1981.), Edward Arthur Thompson, *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire* (Madison, Wis. - London: University of Wisconsin, 1982.), Bruno Luiselli, *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico* (Roma: Helikon, 1992.).

⁴ Važan su pomak s tim u vezi radovi objavljeni u zbornicima *Identities in the Eastern Mediterranean in Antiquity*, ed. Graeme Clarke, *Mediterranean Archaeology* 11 (Sydney: University of Sydney, 1998.) i *Ethnicity and Identity in Late Antiquity*, ed. Geoffrey Greatrex, Stephen Mitchell (Cardiff - London: Classical Press of Wales, 2000.).

⁵ Ta se razlika nastavila njegovati i u bizantsko vrijeme u formuli *Rwmaioi kai barbaroi*, "Romeji i barbari", čime je bila naznačena čitava ekumena. O tome usp.: Kilian Lechner, "Byzanz und die Barbaren", *Saeculum* 6 (1955): 292 - 306. O Rimljanima i barbarima u carsko vrijeme usp.: Karl Christ, "Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit", *Saeculum* 10 (1959): 273 - 288.

počeli držati oba Carstva" (*Arcadius et Honorius germani utrumque imperium divisim tantum sedibus tenere coeperunt*; a. 395.3), da car Leon I. šalje pisma biskupima "po čitavome svijetu" (*per universum orbem*; a. 458) i da je Justinijan I. svoj zakonik proglasio "svijetu" (*orbis*; a. 531), čime je jasno naznačeno načelno jedinstvo i univerzalnost Carstva.

Marcelin tako kaže da su se "Rimljani" sukobili s Perzijancima (a. 421.4), da su s "Rimljanima" Perzijanci sklopili mir (a. 422.4), da su Panoniju Hunima preoteli "Rimljani" (a. 427.1), da su Perzijanci, Saraceni, Cani, Izaurijci i Huni opustošili "zemlje Rimljana" (*sola Romanorum*; a. 441.1), da su se kod Kartage protiv Vandala borili "Rimljani" (a. 468), da je godine 476. propalo "Zapadno Carstvo rimskoga naroda" (*Hesperium Romanae gentis imperium*; a. 476.2), da se ilirički vojni zapovjednik Sabinijan Veliki mogao usporediti sa "starim vojskovođama Rimljana" (*prisci Romanorum ductores*; a. 479.1), da u pohodu ostrogotskoga kralja Teoderika Strabona štetu nije pretrpio nijedan "Rimljanin" (a. 481.1), da su u boju protiv Izaurijaca "Rimljani" prvo ubili nekog Lilingisa (a. 492), da se provali Bugara nije suprotstavio nijedan "vojnici Rimljana" (*nullus Romanorum miles*; a. 502.1), da su Patricije, Hipatije i Areobinda, koji su ratovali protiv Perzijanaca, "vojskovođe Rimljana" (*Romanorum ductores*; a. 503), da su u pohodu Istočnih Rimljana na obalu ostrogotske Italije "Rimljani nad Rimljanima" (*Romani ex Romanis*) odnijeli pobjedu (a. 508), da su istočnogermanski Heruli naseljeni na područja i u gradove "Rimljana" (a. 512.11), da je ustanik Vitalijan protiv cara Anastazija pokrenuo "rimске konjanike i pješake" (*Romani equites pedesque*; a. 514.1), da je car Anastazije I. poslao novac za otkup "Rimljana" koje su u Istočnom Iliriku zarobili "Geti", ali da su, kako on nije dostajao, zatočeni "Rimljani" ubijeni (a. 517), da je protiv Perzijanaca koji su pokretali rat nastupila "rimska vojska" (*Romanus exercitus*; a. 529), da je ilirički vojni zapovjednik Mundon kao "prvi od svih rimskih vojskovođa" (*primus omnium Romanorum ducum*) porazio Slavene (a. 530), da se "rimskim znojem" (*Romani sudores*) iznio ratni napor protiv Perzijanaca (a. 533).⁶

Izraz "barbari" Marcelin je uporabio svega dvaput: kad spominje ustanak komesa Gaine, istočnoga rimskoga vojnog zapovjednika – on je tajno upozorio "svoje barbare" (*barbaros suos*), spremajući građanski rat (a. 399.3) – i kad pripovijeda o incidentu u Carigradu koji se zbio godine 431. – barbari (*barbari*) koji su živjeli u prijestolnici okupili su se s neprijateljskim nakanama u crkvi sv. Mudrosti i pokušali je zapaliti, ali su se međusobno poubijali (a. 431.2). Iza Gaininih barbara kriju se gotski vojnici u službi Carstva, a pobunjeni carigradski barbari bili su tjelohranitelji mjesnoga uglednika koji su se sklonili u crkvu, bježeći od gospodareva zlostavljanja.⁷ U primjedbi da ih je carski grad hranio (*urbe augusta enutriti*) očituje se Marcelinovo viđenje događaja: riječ je o nezahvalnosti barbara, koja je s pravom kažnjena kad su se oni međusobno poubijali, što je bila božanska sankcija (*resistente deo*), jer su u crkvu došli kao neprijatelji (*hostili ritu*) i nastojali kao neprijatelji (*infesti*) vatrom uništiti crkveni oltar (a. 431.2).

⁶ Izrazi "rimski narod" (*populus Romanus*; a. 389.1) i "Rimljani" (*Romani*; a. 455.2) dvaput označavaju stanovnike grada Rima, a ne građane Carstva. "Bizantijci" (*Byzantii*, a. 399.3, 472.2, 480.1, 491.2, 512.3) isključivo su stanovnici Carigrada, za koje je jednom uporabio i izraz "Konstantinopolci" (*Constantinopolitani*, a. 428.1). O njima često referira i kao o "građanima" (*cives*, a. 501.2 [dvaput], 501.3, 512.7, 523, 532), odnosno o "narodu" (*populus*, a. 431.3, 452.1, 473.2, 498.2, 521 [dvaput], 524, 532) ili "puku" (*plebs*, a. 380, 431.3).

⁷ O tome događaju usp.: Soc. 7.33, 4 - 6.

“Naši” i “njihovi” kao razlikovni identifikacijski termini u *Kronici*

Marcelin je rabio i prisniji izraz “naš”, kako bi označio političku i civilizacijsku pripadnost rimskome svijetu. S tim u vezi naziva crkvenoga naučitelja Jeronima “našim” (*Praefatio*, a. 380, 392.1), kaže da je hunski kralj Atila “našima” (*nostris*) nametnuo silan rat (a. 447.2), ističe da je rimski komediograf Tit Makcije Plaut “naš pjesnik” (*poeta noster*; a. 496.2), navodi da je u boju protiv Bugara poginulo nekoliko tisuća “naših” (*nostris*; a. 499.1), govori o “našim vojskovođama” (*nostris ductores*) koji vojuju protiv Perzijanaca (a. 503), ističe da su barbarska pustošenja u Iliriku došla kao svojevrsna kazna “protiv nas i naših grijeha” (*adversum nos nostraque delicta*) i o Justinijanu priča kao o “našemu vladaru” (*princeps noster*; a. 532, 533). Također govori o “našoj crkvi” (*ecclesia nostra*; a. 380, 399.3, 431.2), “našima” (*nostris*; a. 380), “našim katolicima” (*nostris catholici*; a. 380, 484.2) i “našim pravovjercima” (*orthodoxi nostris*; a. 429.1), čime se blisko poistovjećuje s pozicijom koja je prevladala kao pravovjerna u opreci prema krivovjernoj strani.

Nasuprot “našima” stoje “njihovi”, bilo kad je riječ o narodima i državama s kojima Carstvo ratuje, bilo kad je riječ o unutrašnjim neprijateljima ili o krivovjercima. Premda je Marcelin izraz “njihovi” uporabio samo u jednome navodu, kad govori o porazima Slavena i Bugara što im ih je nanio vojskovođa Mundon (a. 530),⁸ jasno je da je ta koncepcija stroge podjele kroničaru neprestano na umu u prosudbi prošlosti i suvremenosti. Tako će se osobito žestoko oboriti na ostrogotskoga kralja Teoderika Amalca, koji je uz hunsokoga kralja Atilu (a. 441.3, 442.2, 445.1, 447.2, 447.4-5, 448.3, 452.3, 454.1) okarakteriziran kao glavni neprijatelj Carstva. Spominje Teoderikova “mahnitanja” po Iliriku i Trakiji (a. 479.2, 482.2), prikazuje ga nezahvalnim i bahatim prema rimskoj vlasti, budući da ne prestaje ugrožavati carsko područje unatoč svim počastima i povlasticama kojima su on i njegovi Ostrogoti bili obasuti (a. 483, 487) i kritizira ga kao krivokletnika koji na prijevaru osvaja vlast u Italiji od svoga protivnika Odoakra (a. 489).

Ipak, dojučerašnji neprijatelj može postati prijatelj počne li djelovati na korist Carstva. Tako je Mundon od barbarskoga otpadnika i negativca postao junak. Marcelin ga najprije spominje kao glavnoga uzročnika poraza rimske vojske pod zapovjedništvom iliričkoga vojskovođe Sabinijana Mlađega (a. 505). Sljedeći put kad se Mundon pojavljuje u *Kronici*, okolnosti su sasvim drukčije i percepcija je njegove osobe potpuno izmijenjena. On je sada vojni zapovjednik Ilirika koji poražava Slavene i Bugare (a. 530). Marcelin je pun hvale za Mundonovu vojničku umješnost: nakon što je obračunao sa Slavenima, on je sretan u svojoj odvažnosti (*audaciae suae secundus*) i hita na novo bojište, da se još sretnije bori (*felicior pugnans*) protiv drugoga neprijatelja Carstva. Mundon je u samo četvrt stoljeća prešao put od “njihova” do “našega” zahvaljujući uspješnome angažmanu u vojnoj službi Carstva.

⁸ Navod glasi: “Zapovjednik obje iliričke vojske Mundon prvi je od svih rimskih vojskovođa nasrnuo na Gete koji su odavno krstarili Ilirikom i natjerao ih je u bijeg, ubivši nemalo **njihovih**. A potom je za ovih konzula [godine 530. - op. aut.] isti vojskovođa, sretan u svojoj odvažnosti, dolijećući i u Trakiju i još se sretnije boreći, sasjekao Bugare koji su je pljačkali, pobivši u bitki petsto **njihovih**”, Marc. a. 530: *Mundo Illyricanae utriusque militiae ductor dudum Getis Illyricum discursantibus primus omnium Romanorum ducum incubuit eosque haut paucis eorum interemptis fugavit. His autem deinde consulibus idem dux audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis.*

Pogled iz rimske perspektive može utjecati i na dvostrukost mjerila. To se lijepo vidi kad je riječ o Marcelinovu odnosu prema ratu. Ako su rimske čete doživjele poraz, onda kroničar govori o propasti iliričkoga vojništva (a. 499.1) i o "žalosnome boju" (*lamentabile bellum*; a. 505). No u ratu je svaki postupak s rimske strane opravdan ako znači pobjedu: kroničar tako donosi podroban izvještaj o uspjehu protuperzijskoga pohoda predstojnika dvorskih službi Celera, koji je opustošio imanja Perzijanaca, pobio je poput živinčadi brojne seljake zauzete poljskim radovima, odveo pastire zajedno s njihovim stadima i napredovao harajući posvuda (a. 504). Ipak, Marcelin ne prihvaća vojnu akciju na štetu oblasti i stanovnika koje smatra rimskima, dakle "našima", makar bili pod tuđinskom vlašću: oborit će se na pohod koji je car Anastazije I. naredio protiv obale Italije (a. 508), iako je jasno da je bio uperen protiv Ostrogota.

Kroničar odobrava i svaki postupak pravovjeraca protiv krivovjeraca. Podržava "naše pravovjerce" protiv krivovjernih makedonijevaca kad su ovima iz osвете zbog ubojstva Antonina, katoličkoga biskupa Germe (*Germis catholicus episcopus*), oduzeli crkvu u Carigradu (a. 429.1). Sa simpatijama dočekuje pobunu četa pravovjernih Carigrađana (*orthodoxorum agmina*) protiv promonofizitskih pokušaja carske vlade (a. 512.2-7). Iz istoga razloga pokazuje naklonost i za Vitalijanov ustanak protiv Anastazija I. (a. 514.1-3, 515.2-4), jer ga tumači u kontekstu borbe za pravovjerje.⁹ Upravo posljednja dva primjera pokazuju da Marcelin dodatno razlikuje "naše" i po kriteriju vjerske preferencije, odnosno da pojedince i skupine koji slijede nepravovjernu opciju izjednačuje s "njihovima", bez obzira na to je li riječ o barbarima ili Rimljanima.¹⁰

Identiteti ili načela pripadnosti

Marcelinova svjesnost da je pripadnik rimskoga svijeta i građanin Carstva proteže se kroz cijelu *Kroniku*. No njegova identifikacija s tim svijetom nije jednoobrazna niti počiva na jednoj osnovi.¹¹ Moguće je detektirati nekoliko načela po kojima kroničar

⁹ Marcelin pripisuje Vitalijanu ulogu zaštitnika pravovjerja: "izjavljujući da se, dakako, radi vjere pravovjernih i radi gradskoga biskupa Makedonija, kojega je vladar Anastazije bezrazložno prognao, primaknuo Konstantinopolu", *Marc.* a. 514.1: (...) *scilicet pro orthodoxorum se fide proque Macedonio urbis episcopo incassum ab Anastasio principe exulato Constantinopolim accessisse asserens*. Time ga ekskulpira i kao ubojicu vojskovođe Trakije Cirila (a. 514.3).

¹⁰ Kritici su izloženi jednako tako ostrogotski kralj Teoderik Amalac (a. 525), vandalski kralj Hunerik (a. 484.2-4) i istočni rimski vojskovođa germanskoga podrijetla Aspar (a. 471) kao i carevi (*imperatores Arriani*, a. 380; Bazilisk, a. 476.1; Anastazije I; a. 494.1, 495, 511, 512.2-8, 513, 514.1, 516.3), carski dužnosnici (carigradski prefekt Platon i prefekt pretorija Istoka Marin; a. 512.2), dvorski službenici (predstojnik carske ložnice Amancije i posteljnici Andrea, Misahel i Ardabur; a. 519.2) i crkvene osobe (carigradski biskupi Nestorije i Timotije, a. 430.3, 511; carigradski opat Eutih i aleksandrijski biskup Dioskor, a. 451; antiohijski biskup Sever, a. 513).

¹¹ O identifikacijskim procesima u kasnoj antici iz rimske perspektive usp.: Peter M. Brennan, "The Last of the Romans: Roman Identity and the Roman Army in the Late Roman Near East", u: *Identities in the Eastern Mediterranean in Antiquity*, ed. Graeme Clarke, *Mediterranean Archaeology* 11 (Sydney: University of Sydney, 1998.), 191 – 203.; Pauline Allen, "The Identity of Sixth-Century Preachers and Audiences in Byzantium", u: Isto, 245 – 253.; Geoffrey Greatrex, "Roman Identity in the Sixth Century, u: *Ethnicity and Identity in Late Antiquity*, edd. Geoffrey Greatrex, Stephen Mitchell (Cardiff - London: Classical Press of Wales, 2000.), 267 - 292.

određuje svoju pripadnost rimstvu. U prvome redu to je snažan osjećaj povezanosti sa širom političkom i kulturnom zajednicom koju tvori Rimsko Carstvo, odnosno njegova istočna polovica. Vidljivo je to iz uporabe pojma "Rimljani", koji je suprotstavljen svima onima koji Carstvo ugrožavaju izvana ili su percipirani kao opasno strano tijelo u njemu. Nadovezivanje na cjelokupno rimsko naslijeđe može se opaziti i na kulturnome i na vojno-političkome polju. Marcelin ističe da je Tit Makcije Plaut (živio od o. 250. do 184. g. pr. Kr.) "naš pjesnik" (a. 496.2), da je Sabinijan Veliki (umro 481.) usporediv "sa starim vojskovođama Rimljana" (a. 479.1) i da je Mundon (umro 536.) "prvi od svih rimskih vojskovođa" porazio Slavene (a. 530). U tim komentarima dolazi do izražaja jasna svijest o kontinuitetu između stare rimske države i kasnoga Carstva.

Zakonitost i odanost Carstvu stožerne su točke Marcelinova svjetonazora, čime se on svrstava uz carske legitimiste. Kroz čitavu se *Kroniku* provlači misao vodilja protimbe pobuni protiv države i zakonitih obnašatelja carske vlasti. Ona postaje i mjerilom u prosudbi osoba i njihovih postupaka. Prisivajatelji carske vlasti redovito su označeni pojmom "uzurpatori" (*tyranni*). Izuzetak je Leontije, kojemu je pridani izraz s prizvukom legitimnosti, *interrex* (a. 488),¹² i to zacijelo iz dva razloga: u opreci prema vojskovođi Ilu, glavnome tvorcu Leontijeva zacarenja, koji je ocijenjen kao uzurpator, te zbog činjenice da je Leontija službeno okrunila carica Verina, udovica Leona I.¹³ Doduše, zbog nepravovjerne vjerske politike Bazilisku, koji je prolazno zbacio Zenona, nije u Marcelinovim očima pomoglo ni službeno krunjenje,¹⁴ jer ga kroničar sva tri puta kad ga spominje naziva uzurpatorom (a. 475.1, 476.1), a njegovu vlast uzurpatorskom (491.1). S druge strane vladar čiji je uspon na prijestolje obilježila sumnja u zakonitost, ali mu je kroničar bio sklon, mogao je dobiti dodatnu potkrjepu zacarenju: tako je za Justina I. Marcelin naglasio da ga je carem izabrao senat (*a senatu electus imperator*; a. 519.1).

S Marcelinova gledišta pobuna protiv zakonitoga cara pobuna je protiv cijele države; i koja god kazna snađe počinitelje, sasvim je opravdana. Način na koji su kažnjeni Bazilisk, koji je skupa s obitelji umoren glađu u zatvoru (a. 476.1), Leontije i Ilo, kojima su odrubljene glave (a. 488.1), Hipatije i Pompej, koji su uhićeni i pogubljeni (a. 532), te Amancije, Andrea i Teokrit, od kojih su prva dvojica smaknuta, a treći nasmrtno zatučen kamenjem (a. 519.2), primjeren je s obzirom na njihov zločin pobune. Da je prema Marcelinovu sudu doista tako, vidljivo je već po tome što se potrudio zabilježiti njihove sudbine. Ipak, postoje izuzeci kad su u pitanju vladari za koje Marcelin smatra da narušavaju ispravni poredak stvari, kao što je Anastazije I. sa svojom promonofizitskom politikom. Vitalijan, koji je ustao protiv toga cara, nailazi na nepodijeljene Marcelinove simpatije, jer ga kroničar smatra izrazitim pobornikom pravovjerja (a. 514.1).

Osim političke i kulturne "naddomovine" kakvo je Rimsko Carstvo uzeto u cjelini Marcelin poznaje još dvije domovine; jednu koju određuje njegovo podrijetlo (Ilirik) i drugu koja je definirana njegovim prebivalištem (Carigrad). Ta je dvostruka zavičajna identifikacija

¹² Isti izraz Marcelin rabi kad opisuje situaciju za pobune *Nika* u Carigradu u siječnju 532. On pripovijeda o pobunjenim građanima koji su pustošili gradom "bez sigurnoga protucara" (*sine certo interrege*; a. 532). O uporabi toga izraza usp. Massimo Gussio, "A proposito dell'uso di *interrex* nel *Chronicon* di Marcellinus Comes", *Critica storica* 28 (1991): 133 - 152.

¹³ Wilhelm Enßlin, *RE* S VIII, 940, s. v. *Leontius* 28, Isti, *RE* VIII A2, 1548, s. v. *Verina*.

¹⁴ I Baziliska je krunila Verina (Ludwig Moritz Hartmann, *RE* III 1, 101, s. v. *Basiliskos* 2, W. Enßlin, *RE* VIII A2, 1547, s. v. *Verina*).

učinila kroničara osjetljivim i na prilike i ljude u njegovoj staroj domovini i na prilike i ljude u novoj domovini. Ilirik je Marcelinova domovina jednako tako kao i lihniidskome biskupu Lovri koji se u nju mogao nepovrijeđen vratiti (*suae dein patriae incolumis reddi*) nakon boravka u Carigradu, kamo je iz svojega sijela došao po nalogu Anastazija I. (a. 516.3). Kroničar se poistovjećuje sa stradanjima stanovništva u "getskom" pustošenju Ilirika godine 517., kad su barbari rimske zarobljenike dijelom spalili u njihovim domovima, dijelom ubili pred zidinama zatvorenih gradova (a. 517) i u razornome potresu godine 518. u Dardaniji, koji se nadovezao na barbarske provale, čineći život Istočnih Iliričana dodatno nesnosnim (a. 518.1). Jednaku sućut i zabrinutost kod Marcelina izazivaju i rimski vojni neuspjesi u Iliriku. U porazu kod rijeke Curte (*Tzurta*) nestao je cvijet iliričke vojske (*Illyriciana virtus militum*; a. 499.1), a bitka kod mjesta Horej na rijeci Moravi (*Horreum Margi*), koja je završila pravom katastrofom za Rimljane, označena je kao "žalostan boj" u kojemu je "pala tolika vojnička nada da se takva među smrtnicima nipošto ne bi mogla nadoknaditi" (*Tanta in hoc lamentabili bello spes militum cecidit, ut quantum apud mortales nequaquam potuerit reparari*; a. 505). Marcelinova vezanost uz Ilirik očita je i u sklonosti koju iskazuje prema svojim zemljacima. Jeronima, s čijim je nazorima i kulturom osjećao bliskost, naziva "našim", čime zacijelo aludira i na zajedničko iliričko podrijetlo, otvoreno se divi Justinijanu i ističe njegove vladarske vrline, također ga karakterizirajući "našim" (a. 532, 533), iz čega se može iščitati i svojevrsan ponos što su dijelili užu domovinu (i Ilirik i Carigrad), veliča iliričkoga vojskovođu Sabinijana Velikog, koji je svojim djelovanjem zadužio i matično područje i Carstvo (a. 479.1, 480.2), suosjeća s njegovim sinom Sabinijanom u porazu koji nije bio tek osobni poraz rimskoga zapovjednika, već i poraz Carstva s posljedicama za Ilirik (a. 505), oplakuje pogibiju vojnih komesa Nikostrata, Inocencija, Tanka i Akvilina, čija je smrt naštetila obrambenoj sposobnosti Ilirika (a. 499.1), i uzdiže vojni pohod predstojnika dvorskih službi Celera koji mu je bio zemljak.¹⁵ S tim u vezi vidljiva je još jedna značajka Marcelinova svjetonazora: izražena potreba za snažnim vojnim vodstvom, zbog čega su pojedini vojskovođe izloženi kritici, poput Patricija, Hipatija i Areobinde (a. 503) i Cirila (a. 514.3), a drugi hvaljeni, poput Sabinijana Velikog (a. 479.1-2, 481.2) i Mundona (a. 530). Osobito je Justinijanova vladavina prikazana kao razdoblje uspješnih vojnih pohoda, što se uklapa u Marcelinov iznimno pozitivan stav prema tome caru. Na temelju dvije opaske možda se može pretpostaviti da je Marcelin više naginjao obračunu s neprijateljima Carstva u izravnome boju, a ne primjenom ratnih lukavstava ili spletkom: zbacivanje zapadnoga rimskog cara Ivana izvršeno je "više Ardaburovim i Asparovim lukavstvom negoli junaštvom" (*dolo potius Ardaburis et Asparis magis quam virtute*; a. 425.1), a ilirički je vojskovođa Sabinijan Veliki "više oštroumljem nego junaštvom odbio kralja Teoderika koji je mahnitao u Grčkoj" (*Theodoricum regem aput Graeciam debacchantem ingenio magis quam virtute deterruit*; a. 479.2).

Carigrad kao druga Marcelinova domovina također zauzima istaknuto mjesto u *Kronici*. Veoma pomno kroničar bilježi prošle i suvremene događaje u prijestolnici,

¹⁵ *PLRE II, Celer 2, 275*. No iliričko podrijetlo ne znači nužno da je osoba pošteđena kritike. To vrijedi kako za vojne zapovjednike – Iliričanina Cirila (usp. *PLRE II, Cyrillus 3, 335*), vojnoga zapovjednika Trakije, Marcelin napada da je bio "više svodnik nego odlučan vojskovođa" (*lenocinans magis quam strenuus militiae ductor*) i priča kako su ga našli da spava između dviju bludnica (a. 514.3) – tako i za careve – Anastazije, koji se rodio u Dirahiju u pokrajini Novi Epir koja je pripadala Iliričkoj prefekturi (usp. *PLRE II, Anastasius 4, 78*), na udaru je zbog svoje promonofizitske vjerske politike.

pri čemu je očigledan i visok stupanj suživljenosti s gradom u koji se bio doselio i s njegovim stanovnicima. Da osjeća ritmove života u prijestolnici i proživljava ih zajedno sa sugrađanima, Marcelin pokazuje na više mjesta. Nije to očigledno samo kad je riječ o svjetovnim i vjerskim ceremonijama, kao što su carske obljetnice i slične proslave te vjerski blagdani i spomendani, ili o ostalim javnim prigodama, poput predstava u cirku, već i u slučaju izvanrednih situacija – primjerice, građanskih nemira, prirodnih nepogoda i raznih drugih nedaća. Tako će upečatljivo pripovijedati o krvavu sukobu između Zelenih i Plavih i kako je cijeli Carigrad tugovao zbog brojnih poginulih (a. 501.1-3), prisjetit će se teške zime godine 443., kad je na tisuće ljudi umiralo od hladnoće, a stoka ugibala. (a. 443.1), zabilježit će pučku pobunu i veliku pošast godine 445. (a. 445.2) te glad i kugu godine 446. (a. 446.1) koje su odnijele mnoge žrtve, a spomenut će i suvremeniju oskudicu u narodu što ju je godine 524. izazvala nestašica ulja (a. 524). Posebice jedna osobna opaska svjedoči o Marcelinovoj povezanosti s temeljnim značajkama života u Carigradu: donoseći vijest o Justinijanovoj obnovi dijela hipodroma, kaže kako je car prigodom utrke odredio “revnim navijačima nagradu, a tromima među nama strogost” (*bonis quidem agitatoribus praemium, ignavis autem in nobis severitatem*; a. 528). Time se još nedvojbenije identificirao kao Carigradanin. No u jednome detalju uočljiv je odmak od uobičajenih navada gradskoga puka: opisujući proslavu Justinijanova nastupa u prvi konzulat, Marcelin domeće da je “pomahnitalome narodu” (*insaniente populo*) bila uskraćena zadnja utrka (a. 521). Tu je primjedbu moguće iščitati kao kritiku neobuzdanosti carigradske svjetine, ali i kao izraz određene distanciranosti od širih narodnih slojeva, retrospektivni pogled trijezna promatrača. To se pak možda može protumačiti kao naznaka osjećaja staleške pripadnosti, koji je Marcelin kao senator¹⁶ zacijelo gajio nasuprot običnu puku, kojega su lako znale ponijeti niske strasti. Kao stanovnik Carigrada Marcelin pokazuje i da je snažan zastupnik reda i poretka. Ne odobrava izgrede cirkuskih stranaka (a. 501.1-3), bilježi sudbine koje su snašle izaurijske pobunjenike Atenodora (a. 497.3) i Longina Selinuncanina (a. 498.2) zbog rata koji su pokrenuli protiv države i donosi vijest o pogubljenjima “više kamenovatelja, ubojica i pljačkaša grada” (*plerique lapidatorum, percussorum urbisque populorum*) čija su smaknuća mačem, vatrom i vješanjem bila “dobrim građanima ugodan prizor” (*gratum bonis civibus spectaculum*; a. 523). No građane koji su ustali protiv cara Justinijana I., bez obzira na prave uzroke, Marcelin već žestoko kritizira, nazivajući ih “zločinačkim” (*scelerati cives*; a. 532), čime se jasno i izričito odjeljuje od njih i njihovih postupaka. S druge strane građanski nemiri protiv aktualne carske vlasti mogu se opravdati ako na prijestolju sjedi vladar čija je vladavina u kroničarevim očima neprimjerena, kao što je to s već spomenutim Anastazijem I. Nema ni traga kritici u vijestima o pučkim pobunama protiv cara, već se krivnja izravno ili neizravno prebacuje na nj (a. 491.1, 493.1, 494.1, 507.1, 512.2-7).

Marcelin se identificirao i po jezičnome načelu, pokazujući pritom da se osjećao pripadnikom zapadne, latinske jezične zajednice. Jeronim, koji govori i piše “rimskim jezikom” (*Romanum eloquium, Praefatio; Romana lingua*, a. 392.2), “naš” je i zbog toga. Tit Makcije Plaut također je “naš pjesnik” jer je Latinac. Kroničar će istaknuti i to da je papa Ivan I., kad je prigodom posjeta Carigradu godine 526. slavio uskrсну misu, izgovorio

¹⁶ U predgovoru *Kronike* Marcelin se naziva “prejasnim mužem” (*vir clarissimus*), što je naslov rezerviran za senatore.

"rimske molitve" (*Romani preces*, a. 525), odnosno obred je bio na latinskome jeziku. Dvaput izravno radi razliku između rimskih građana koji govore latinskim i onih koji govore grčkim jezikom. Kaže naime da je Jeronim "jedini od svih Rimljana" (*solus omnium Romanorum*) protumačio svih šesnaest knjiga prorokâ (a. 392.2) i da je Anastazije I. kovao novac "koji Rimljani zovu teruncijani, a Grci folari" (*quos Romani teruntianos vocant, Graeci follares*; a. 498.2).

Marcelinu je bilo osobito važno i mjerilo vjerske pripadnosti. Pritom se kroničar otkriva ne samo kao predani kršćanin, već i kao izrazit pravovjerac koji na temelju toga prosuđuje suvremenike. Rabeći izraze "naša crkva", "naši katolici", "naši pravovjerci" ili jednostavno "naši" pokazuje iznimnu bliskost i povezanost s pravovjernim stavom. On je na strani "iliričkoga katoličkog vojnika" (*Illyricianus catholicus miles*) – sintagma označava pravovjerne čete u Iliričkoj prefekturi – koji pod prijetnjom pobune primorava cara Anastazija I. da dvojicu biskupa, Domniona Serdičkoga i Evangela Pautalijskoga, smjesta vrati u njihova sijela (a. 516.3). Marcelin se ne libi biti kritičan prema onima čija se uvjerenja nisu slagala s pravovjernim zasadama, a prijekoru su izložene i crkvene i svjetovne osobe, svećenici, opati i biskupi, činovnici, vojskovođe i carevi.¹⁷ S druge je strane pun divljenja i poštovanja prema prvacima pravovjerja, kao što su biskupi Grgur Nazijanski (a. 380), Ambrozije Mediolanski (a. 398.2), Augustin Hiponski (a. 398.4), Eufemije Carigradski (a. 494.1), Flavijan II. Antiohijski (a. 512.8-9) i Dorotej Ankirski (a. 513) te osobito crkveni otac Jeronim (a. 392.2).¹⁸ Imperativ pravovjernosti očituje se i u podrobnu navođenju rimskih biskupa,¹⁹ što proizlazi iz Marcelinova uvjerenja da su upravo oni bili istinski čuvari pravovjerja, dok kronotaksi biskupa istočne rimske prijestolnice nije posvećena jednaka pozornost zbog njihova nerijetkoga svrstavanja uz nepravovjerne opcije i interpretacije.

Marcelinova prožetost vjerom, u čemu se nije razlikovao od suvremenika, jer je vjera bila način života, nije vidljiva samo u njegovu zanimanju za vjerske svetkovine, crkvene osobe i crkvenopovijesna zbivanja. On bilježi i događaje koji se mogu svrstati u čuda kao što su svetačka posredovanja Ambrozija Mediolanskog (a. 398.4), Baziliska Komanskog (a. 403.3) i Ivana Krstitelja (a. 453.1-4), ukazanje Isusa Krista (a. 419.3), jasni govor pravovjeraca kojima su u progonu vandalskoga kralja Hunerika odrezali jezike (a. 484.2-4) te ozdravljenje lihnidskog biskupa Lovre, koji je "sedme godine svoje bolesti bio u crkvi Kuzme i Damjana izliječen svojom vjerom i Kristovom milošću" (*septimo infirmitatis suae anno ... fide sua et Christi gratia in atrio Cosmae et Damiani sanatus est*; a. 516.3). U primjedbi da se Bog opro (*resistente deo*) barbarima kad su pokušali zapaliti crkvu sv. Mudrosti u Carigradu (a. 431.2) još je jače izraženo uvjerenje u postojanje neposredne Božje milosti. Istovjetno značenje nosi i tvrdnja da je godine 534. Afrika oslobođena od vandalske vlasti "Božjom voljom" (*volente deo*; a. 534). Jednako valja razmatrati i opasku o "onome loncu koji se u proroka Jeremije sa sjevera često raspaljuje protiv nas i naših grijeha" (*olla illa, quae in Hieremia vate ab aquilone adversum nos nostraque delicta saepe*

¹⁷ Usp. bilj. 10.

¹⁸ S njime se kroničar dosljedno identificira na intelektualnoj, kulturološkoj, vjersko-političkoj, jezičnoj i zavičajnoj razini.

¹⁹ To su redom Damaz (a. 382.3), Siricije (a. 383.1), Anastazije I. (a. 398.1), Inocent I. (a. 402.1), Zosim (a. 417.3), Bonifacije I. (a. 420.1), Celestin I. (a. 423.1), Siksto III. (a. 432.1), Leon I. (a. 440.2), Hilarije (a. 461.1), Simplicije (a. 467.2), Feliks II. (III) (a. 482.1), Gelazije I. (a. 494.3), Anastazije II. (a. 498.1), Simah (a. 500.1) i Hormizda (a. 515.1). Marcelin u nastavku *Kronike* spominje još i papu Ivana I. (a. 525), ali ne bilježi njegov pontifikat.

succenditur; a. 517.1). Marcelin se u ovome detalju otkriva kao osoba koja uzroke za ljudske nedaće traži u Božjoj kazni za čovjekove prestupke. Određena predanost sudbini očituje se i u komentaru da smrt s pravom prijeti grešnome svijetu (a. 481.2). O kroničarevu razvijenome vjerskom osjećaju svjedoči i dužna pozornost koju je posvetio štovanju svetaca, spomenuvši sv. Ambrozija Mediolanskog (a. 398.4), sv. Baziliska Komanskog (a. 403.3) i sv. Augustina Hiponskog (a. 429.2), a više se pozabavivši kultovima sv. Ivana Zlatoustog (a. 404.1, 428.2, 438.2), sv. Stjepana Prvomučenika (a. 415.2, 416.1, 439.2) i sv. Ivana Krstitelja (a. 453.1-4).

Unatoč suživljenosti s kršćanstvom Marcelin nije neprijateljski raspoložen prema privrženicima staroga vjerovanja. Navođenje nečijega poganstva više nalikuje bilježenju kurioziteta u svijetu koji je prevladavajuće bio kršćanski. Tako su kao pogani spomenuti carigradski biskup Nektarije prije nego što je bio kršten i zaređen (*ex pagano protinus baptizato et ... ordinato*; a. 381.1), germanski ratni vođa Radagaiz (*paganus*; a. 406.2), liječnik Jakob (*religione paganus*; a. 462) i dalmatinski vojskovođa Marcelin (*idemque paganus*; a. 468). Ipak, kad je riječ o vojnome zapovjedniku Afrike Gildonu (*idemque paganus*; a. 398.4) i Euheriju, sinu zapadnoga rimskog vojskovođe Stilihona (*paganus*; a. 408.1), poganstvo ima svrhu diskvalifikacije: Gildon je kao ustanik postavljen u jasnoj opreci spram brata Mascezela, pravovjernoga kršćanina, dok je Euherije opisan kao neprijatelj kršćana, čime se trebao dodatno diskreditirati njegov otac, koji ga je tobože kanio uzdići na prijestolje.

* * *

Marcelin je bio čovjek svoga vremena. Premda se ova fraza na prvi pogled doima ispraznom, ona najbolje oslikava njegovo stanje duha i osjećaje koji su ga prožimali kad je promišljao prošlost i suvremenost. Živio je u doba proturječja, kad je antički svijet odumirao i preobražavao se u novu tvorevinu. U takvim prilikama čovjek nužno traži čvrste točke o koje će uglaviti vlastiti *raison d'être* i podati značenje svemu onome što se oko njega zbiva. Marcelin je snažno ukorijenjen u rimsku carsku tradiciju obogaćenu novim vjerskim momentom, kršćanstvom. On se izravno nadovezuje na bogato naslijeđe rimske države, koja je obuhvatila čitav sredozemni prostor, dok je kršćanska vjera u to tkivo utkala nove vrijednosti. Marcelin jasno izražava pripadnost kršćanskome Rimskom Carstvu identificirajući se kao Rimljanin i kao pravovjerac nasuprot svima onima koji ugrožavaju taj svijet. Otuda u njegovu rječniku i u rječniku njegovih suvremenika pojmovi "naši" i "njihovi", jer tako oštro odjeljuju dvije oprečne koncepcije stvarnosti. Ipak, iako isključivi, oni nisu i jednoznačni. "Naši" u datome trenutku mogu biti svi oni koji rade na ostvarenju istoga, sveopćega cilja, bez obzira na njihovu prošlost, podrijetlo ili vjerske sklonosti. S druge strane "njihovi" mogu biti i krivovjerci, premda politički bili zapravo Rimljani.

Osim na ideološkoj Marcelin se s rimstvom identificira i na kulturnoj i jezičnoj razini, pri čemu ističe pripadnost latinskome krugu. S tim u vezi važna je i intelektualna identifikacija, koja ga svrstava među obrazovane, literarno zainteresirane pojedince. U političkome smislu otkriva se kao odan carski podanik, pobornik snažna vojnog vodstva,

legalist i zastupnik reda i poretka. On je ujedno i ilirički i carigradski domoljub. Nikada nije izgubio veze s postojbinom, čije je uspone i padove osobno doživljavao, a snažno se vezao i uz novu, prijestolničku sredinu, zauzevši na kraju svoje mjesto među carskim uglednicima kao novopečeni senator. Iz svega toga pomalja se složena slika jednoga kasnoantičkog pojedinca koji zna svoje mjesto u svijetu u kojemu živi.

Priručnici:

RE: Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, hrsgg. von Adolf Friedrich Pauly - Georg Wissowa - Wilhelm Kroll - Kurt Witte - Karl Mittelhaus - Konrat Ziegler - Hans Gärtner. Stuttgart ab 1894.; München ab 1973.

PLRE II: The Prosopography of the Later Roman Empire II. ed. J. R. Martindale. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Izvori:

Marcellini comiti Chronicon, ed. Th. Mommsen. *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi XI, Chronica minora II*. Berlin, 1894., 60 – 104.

Socrates, *Historia ecclesiastica*, ed. W. Bright. Oxford: Clarendon Press, ²1893.

Literatura:

Allen, Pauline. "The Identity of Sixth-Century Preachers and Audiences in Byzantium." U: *Identities in the Eastern Mediterranean in Antiquity*. Ed. Graeme Clarke. *Mediterranean Archaeology* 11. Sydney: University of Sydney, 1998., 245 – 253.

Brennan, Peter M. "The Last of the Romans: Roman Identity and the Roman Army in the Late Roman Near East." U: *Identities in the Eastern Mediterranean in Antiquity*. Ed. Graeme Clarke. *Mediterranean Archaeology* 11. Sydney: University of Sydney, 1998., 191 – 203.

Christ, Karl. "Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit." *Saeculum* 10 (1959): 273 – 288.

Croke, Brian. *The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary*. *Byzantina Australiensia* 7. Sydney: Australian Association for Byzantine Studies, 1995.

_____. *Count Marcellinus and his Chronicle*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001.

Dauge, Yves-Marie. *Le Barbare. Sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation*. Bruxelles: Latomus Revue d'études latines, 1981.

Enßlin, Wilhelm. *RE* S VIII. Stuttgart, 1956., 939 - 941, s. v. *Leontius* 28

- _____. *RE VIII A2*. Stuttgart, 1958., 1546 - 1548, s. v. *Verina*
- Ethnicity and Identity in Late Antiquity*. Edd. Geoffrey Greatrex, Stephen Mitchell. Cardiff - London: Classical Press of Wales, 2000.
- Gračanin, Hrvoje. "Antička kronika kao povijesni izvor: primjer *Kronike komesa Marcelina*." Magistarski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2004.
- Greatrex, Geoffrey. "Roman Identity in the Sixth Century." u: *Ethnicity and Identity in Late Antiquity*. Edd. Geoffrey Greatrex, Stephen Mitchell. Cardiff – London: Classical Press of Wales, 2000., 267 – 292.
- Gusso, Massimo. "A proposito dell'uso di *interrex* nel *Chronicon* di Marcellinus Comes." *Critica storica* 28 (1991): 133 – 152.
- Hartmann, Ludwig Moritz. *RE III 1*. Stuttgart, 1897., 101 – 102., s. v. *Basiliskos 2*
- Identities in the Eastern Mediterranean in Antiquity*. Ed. Graeme Clarke. Mediterranean Archaeology 11. Sydney: University of Sydney, 1998.
- Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity*. Ed. Walter Pohl. Leiden: J. B. Brill, 1997.
- Lechner, Kilian. "Byzanz und die Barbaren." *Saeculum* 6 (1955): 292 – 306.
- Lot, Ferdinand. *Les invasions germaniques. La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain*. Paris: Payot, 1945.
- Luiselli, Bruno. *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico*. Roma: Helikon, 1992.
- Paschoud, François. *Roma Aeterna. Etudes sur le patriotisme romains dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions*. Roma. Izdavač, 1967.
- Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities 300-800*. edd. Walter Pohl, Helmut Reimitz. Leiden: J. B. Brill, 1998.
- Stroheker, Karl Friedrich. *Germanentum und Spätantike*. Zürich - Stuttgart: Artemis-Verlag, 1965.
- Thompson, Edward Arthur. *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire*. Madison, Wis. - London: University of Wisconsin, 1982.